

Деякі підсумки творчої дискусії по Російсько-українському словнику

Як уже повідомлялося в пресі, Інститут мовознавства ім. О. Потебні Академії наук УРСР провів у лютому дискусію-нараду по обговоренню Російсько-українського словника, виданого Інститутом у 1948 році.

Скликання наради мало таку мету: в світлі вчення Й. В. Сталіна про мову, на основі зрослих потреб різноманітної мовної практики трудящих УРСР, з урахуванням того нового, що створилося в мові в післявоєнний час, переглянути лексичний і фразеологічний склад словника, заслухати рецензії на словник, висловлення про нього учасників наради-дискусії. Інститут ставив завданням, по-перше, відповідно опрацювавши одержані критичні матеріали наради, довести їх до відома всіх, хто користується словником, для застосування в практичній роботі, по-друге, використати ці матеріали для підготовки Російсько-українського словника 1948 року до другого, виправленого і поліпшеного видання.

Обговорення Російсько-українського словника проходило в жвавій дискусії і дало дуже багато корисного матеріалу.

Учасники наради відзначали серйозне значення Російсько-українського словника в мовній практиці трудящих УРСР, у зміцненні братніх зв'язків російської та української мов. Російсько-український словник є ще одним яскравим прикладом тієї великої, неоціненної допомоги, що її подає російська мова у розвитку і збагаченні української мови, як і інших мов народів нашої Батьківщини. Величезні скарби лексики, зокрема термінологічної, фразеології, синтаксичної будови російської мови, її форми образного виразу, як засобу спілкування людей, як засобу, зокрема, виразу найпередовішої в світі — соціалістичної ідеології, в результаті тісного творчого контакту мов багатонаціональної сім'ї народів Радянського Союзу, на основі соціалістичного будівництва, широко ввійшли і входять у практику інших національних мов, збагачуючи їх, активізуючи словотворчі засоби цих мов для створення лексико-фразеологічних відповідників засобами національної мови. Російсько-національні словники відіграють велику роль у цій важливій справі. Велика російська мова, яка є могутнім засобом спілкування всіх народів Радянського Союзу і багатьох народів світу, є разом з тим невичерпною скарбницею допомоги в творчому розвитку і вдосконаленні національних мов на основі внутрішніх законів їх розвитку.

Російсько-український словник 1948 року відіграв значну роль у боротьбі проти буржуазно-націоналістичних перекручень української

мови, зокрема, в галузі термінології, бо він запроваджував науково-обгрунтовану термінологію, категорично відкинувши націоналістично-хуторянські і космополітичні, з претензією на “західні” зразки, терміни і фразеологізми, що були наявні, наприклад, у словнику 1924 року і в деяких термінологічних словниках (типу виробня – замість завод, кінарня – замість кінофабрика, жильникарня – замість кабельний завод, вагадло – замість маятник та ін.)

Одночасно на нараді були відзначені наявні в Російсько-українському словнику недоліки і хиби: недостатній обсяг термінологічної лексики деяких галузей виробництва і науки; іноді неточний переклад російського терміну (слова) чи фразеологізму на українську мову; недостатня кількість фразеологізмів і словосполучень з позначенням специфічних випадків зв'язку слів (керування); іноді неправильне позначення в словникових статтях стилістичних відтінків значень і вживаним слова; подекуди недостатнє врахування даних живої мовної практики і т. п.

Щодо обсягу термінологічної лексики різних галузей виробництва, науки і техніки, то учасники наради правильно відзначали, що Російсько-український словник, як словник загальний, не може бути перетворений на термінологічний, не може ввібрати в себе всю спеціальну галузеву термінологію. Однак, виступаючі критикували словник за відсутність деяких термінів, які мають уже велике поширення в мові трудящих мас, а не тільки у вузькій спеціальній галузі.

Характеризуючи розвиток і збагачення словникового складу мови, Й. В. Сталін вчить, що “мова, власне її словниковий склад, перебуває в стані майже безперервної зміни. Безперервний ріст промисловості і сільського господарства, торгівлі і транспорту, техніки і науки вимагає від мови поповнення її словника новими словами і виразами, потрібними для їх роботи. І мова, безпосередньо відбиваючи ці потреби, поповнює свій словник новими словами, удосконалює свою граматичну будову” (Й. В. Сталін, «Марксизм і питання мовознавства», стор. 11).

Активна участь широких мас у виробничому і суспільно-політичному житті країни, розвиток культури і освіти сприяв збагаченню термінологічною лексикою словника мови всіх говорящих. Отже, словник повинен відбити це явище.

Звичайно, словник 1948 року ще не міг внести в свій лексикон таких термінів-словосполучень, як крокуючий екскаватор, землесосний снаряд, гірничий комбайн, полезахисні смуги та ін., бо вони на цей час ще або не існували, або не мали такого поширення, якого вони набули в процесі розгортання робіт по сталінському перетворенню природи і на будовах комунізму. Однак, словник повинен був ввести в свій

лексикон такі терміни, як, наприклад: 1) із *суспільно-політичної термінології* – безидейность, всесилие, выборщик, дезинформация, жизнеутверждающий, молодогвардеец, первооткрыватель, полководческий, пореформенный, постоянно действующий (фактор, семинар), сталинградец та ін; 2) із *технічно-будівельної термінології* – взрыватель, водоочиститель, водосбор, водосброс, выпрямительный, газовщик, градостроитель, горнорудный, камнедробильный (завод), котлонадзор, огнегаситель, трелевка, трелевочный, формировщик, экскаваторщик, электротрактор, электроцентраль та ін.; 3) із *сільськогосподарського виробництва* – выжеребка, высокоурожайный, копнитель (и стогакопнитель), пятикорпусный (плуг), сенокошение та ін.

Звичайно, що мовна практика потребує перекладу цих слів на українську мову.

Є в словнику ряд слів, без яких він міг би обійтися (наприклад, антаблемент, астрагал, асфодель, орифламма і т. п.), віддавши їх галузевим словникам.

При розгляді технічної термінології вказувалось також на поодинокі факти віддання переваги іноземним термінам перед словами-термінами слов'янського походження, наприклад: слово **решётка** в словнику перекладено: 1) грати (*род. грат*), 2) (*ажурное плетение; в самоваре, в печи*) решітка. Отже, віддано перевагу слову грати, що походить з англійської мови. Слід на перше місце поставити слов'янський термін решітка (в практиці так і вживається – кристалічна решітка, колосникова решітка та ін.), залишивши грати для спеціалізованого вузького вжитку.

Грунтовно були обговорені питання точності перекладу термінів і фразеологізмів на українську мову, позначення стилістичних відтінків вживання слова. У великій допомозі у виправленні недоліків словника в цій галузі, особливо, того, що стосується суспільно-політичної лексики, стане досвід Українського філіалу Інституту Маркса–Енгельса–Леніна, який при перекладі творів класиків марксизму-ленінізму на українську мову розробив дуже важливі матеріали. Так, наприклад, у словнику слово **укрыватьство** перекладається як приховування, переховування. При перекладі назви статті В. І. Леніна «Под суд Родзянку и Джунковского за укрыватьство провокатора» (25 том) виявилось, що ці два відтінки непридатні. В даному разі підходить слово покривання (провокатора). При перекладі слова **рассудок** в словнику пропущено такий український відповідник, як розсудок, необхідний в різних галузях науки. Термін **разногласие** (расхождение во мнениях, взглядах) перекладено як розбіжність, не подається слово незгоди, яке ввійшло в практику перекладу (партійні незгоди).

Неточність перекладу іноді приводила до плутання самих понять. Наприклад, слова **оплодотворение** и **осеменение** перекладені одним словом запліднення, тоді як існують окремі поняття запліднення (оплодотворение) і штучне осіменіння (искусственное осеменение): слова **нетель** і **яловка** перекладені одним словом ялівка, хоч це різні поняття: неточність перекладу приводила до плутанини в господарських розрахунках, плануванні та ін.

Неточності трапляються і в перекладі фразеологізмів (наприклад, у словниковій статті **золото** прислів'я “Не все то золото, что блестит” перекладено – “Не все добре, що смакує” при наявності в живій мові еквіваленту “Не все те золото, що блищить” та ін).

Крім цього, учасники дискусії висловлювали побажання, щоб при перекладі дієслів подавались приклади характеристичного керування слів, наприклад: просить – просити – за кого, – про кого, – про що, – що, – чого – з відповідними словосполученнями.

Вказувалося, що в мовній практиці, особливо в офіційних документах, часто виникає потреба мати точну вказівку щодо правильного, літературного написання людських імен (наприклад, Параска, Параскева, Парасковія? Домаха, Домнікія? Анна чи Ганна? Панько чи Пантелеймон? Костьович чи Костянтинович? Якович чи Яковлевич? і т. п.). Є настійна потреба, щоб у словнику була відповідь і на це питання.

Ми навели тут лише кілька прикладів для ілюстрації того, в яких напрямках ішло обговорення Російсько-українського словника на нараді. Основні вимоги виступаючих були спрямовані на збагачення словника, забезпечення точності і чіткості його термінів і слів, запровадження, де тільки можливо, єдності термінології з російською мовою, очищення словника від перекручень і іноземних термінів, вжитих без потреби; поширення синонімічного ряду в словникових статтях, збільшення фразеологізмів і правильна їх передача у згоді з практикою живої мови народу – все це, безперечно, повинно бути враховане при перевиданні Російсько-українського словника 1948 р.

Підбиваючи підсумки творчої наради-дискусії, директор Інституту мовознавства Академії наук УРСР дійсний член Академії Л. А. Булаховський, підкресливши велику користь наради-дискусії для розвитку української лексикографії, відзначив, що в її результаті з'явилися важливі пропозиції, які вимагають своєї реалізації.

Назріла потреба видання словників термінології різних галузей виробництва, науки і техніки. Ці словники можуть бути підготовлені силами видавництв (Держполітвидаву, Держтехвидаву, Держмедвидаву та

ін.) при наукових консультаціях Інституту мовознавства Академії наук УРСР.

Найближчим часом Інститут мовознавства підготує і видасть окремим лексикографічним збірником матеріали наради щоб вони були використані в практиці видавництв, редакцій, наукових працівників, письменників, перекладачів, працівників вищої та середньої школи і широкої громадськості.

В наступних випусках Лексикографічного бюлетеня інститут друкуватиме поправки і доповнення до Російсько-українського словника у вигляді розроблених словникових статей.

Інститут внесе до планів своєї дальшої роботи перевидання Російсько-українського словника з урахуванням корисних доповнень, змін, запропонованих на нараді, і тих, які ще будуть одержані. Інститут має також на увазі в майбутньому видати скорочене видання Російсько-українського словника (шкільного, масового типу).

Інститут мовознавства і далі збиратиме матеріали для поліпшення Російсько-українського словника і звертається до установ та окремих осіб з проською надсилати такі матеріали на адресу інституту: Київ, бульвар Шевченка, 14.

Широка участь громадськості, її творча критична думка є запорукою успішної роботи над поліпшеним виданням Російсько-українського словника.

Джерело:

Радянська Україна. — 1952. — № 71 (9278). — 23 березня. — С. 2.